

EFIKASNOST PRIVREĐIVANJA KAO REZULTAT ALOKACIJE RESURSA

EFFICIENCY OF ECONOMY AS A RESOURCE ALLOCATION RESULT

Semiha Repak

SAŽETAK

Svrha ovog rada je, da polazeći od nekih do sada ispoljenih, institucionalno i privrednosistemski uslovljenih defekata u sferi efikasnosti privređivanja i alokacije resursa, razmotri nova rješenja i ispita mjeru u kojoj će ti defekti biti otklonjeni ili bar ublaženi. Najprije će biti analizirani mehanizmi mobilnosti i alokacije proizvodnih faktora, a posebno oblici formiranja i upotrebe investicionih sredstava, zatim pitanja motivacije i stimulacije privrednih subjekata, uključujući i problem rizika i odgovornosti za donošenje odluke, potom problemi efikasnosti i brzine odvijanja procesa odlučivanja na raznim nivoima organizovanosti, i najzad, oblici organizovanja u privredi i uslovi pod kojima oni mogu da se formiraju. U kontekstu problema koji su vezani za alokaciju faktora za proizvodnju, dat će se osvrt i na mehanizme vrednovanja pojedinih vidova privrednih resursa, budući da su problemi alokacije i vrednovanja nerazdvojno povezani.

U radu se razmatraju ključna pitanja i principi na kojima se zasniva odnos alokacije resursa, kao i značaj ekonomske politike za unapređenje ekonomskih odnosa u zemlji. Pozitivni efekti, koji nastaju alokacijom resursa, klasifikovani su u dvije grupe: ekonomsku i pravnu.

Ekonomsku grupu čini težnja privrednih subjekata za ostvarivanjem što boljih poslovnih rezultata, do kojih mogu doći nesmetanom alokacijom resursa.

Pravni aspekt sadržan je u samom ugovoru na osnovu kojeg dolazi do alokacije resursa, u kome su utvrđena prava i obaveze ugovornih strana – privrednih subjekata, učesnika na tržištu.

Cilj rada je utvrđivanje preporuka i smjernica

za unapređenje odnosa među privrednim subjektima u dijelu, koji odnosi na alokaciju resursa.

Ključne riječi: alokacija resursa, efikasnost, investicije i organizovanost.

ABSTRACT

The purpose of this paper is, starting from some previously manifested, institutionally, and economically systemically conditioned defects in the sphere of efficiency of resource management and allocation, to consider new solutions and examine the extent to which these defects will be eliminated or at least mitigated. First, the mechanisms of mobility and allocation of production factors will be analyzed, especially forms of formation and use of investment funds, then issues of motivation and stimulation of economic entities, including the problem of risk and responsibility for decision making, then problems of efficiency and speed of decision-making at various levels. , and finally, the forms of organization in the economy and the conditions under which they can be formed. In the context of problems related to the allocation of factors for production, a review will be given to the mechanisms of valuation of certain types of economic resources, since the problems of allocation and valuation are inextricably linked. The paper discusses the key issues and principles on which the relationship of resource allocation - market is based, as well as the importance of economic policy for the improvement of economic relations in the country. Positive effects, which arise from the allocation of resources, classified into two groups: economic and legal. The economic group consists of the aspiration of economic entities to achieve the

best possible business results, which can be achieved through the unhindered allocation of resources. The legal aspect is contained in the contract itself, based on which the allocation of resources takes place, in which the rights and obligations of the contracting parties - economic entities, market participants - are determined. This paper aims to determine the recommendations and guidelines for improving relations between economic entities in the part related to the allocation of resources.

Keywords: resource allocation, efficiency, investment, and organization

UVOD

Nedovoljna mobilnost investicionih sredstava predstavlja jedan od onih, sada već pomalo klasičnih, problema koji su u mnogo navrata i svestrano izučavani u našoj ekonomskoj teoriji i s kojima se, u ovom ili onom vidu, neprestano sukobljava naša privredna praksa. Punktovi na kojima se formira akumulacija ni u jednom sistemu ne koincidiraju s punktovima njihove društveno, ili čak individualno, najefikasnije upotrebe. Stoga su neki mehanizmi prelijevanja ovih sredstava – sa mjesta gdje se formiraju na mjesta gdje treba da budu upotrijebljena – bili oduvijek neophodni svim privredama neovisno od toga kakve su njihove strukture, institucionalne ili neke druge karakteristike. Neophodnost mehanizma koji bi osigurao izvjesno prelijevanje akumulacije između pojedinih segmenata u privrednom kompleksu predstavljaju jednu od, možda ne tako brojnih, univerzalnih ekonomskih zakonitosti, a nesmetano strujanje investicionih sredstava kroz cijeli ekonomski sistem, sigurno spada u ključne preduslove efikasnog funkcionisanja privrede kao cjeline.

Od tri poznata i u raznim privredama široko primjenjivana mehanizma mobilnosti – a to su tržište kapitala, sistem centralnih investicionih fondova, kod nas u Bosni i Hercegovini entitetske banke za obnovu

i razvoj, sistem kreditno-bankarskog finansiranja – za naše društvo već duže vrijeme nije u potpunosti prihvatljiv nijedan. Razlozi su poznati. Tržište kapitala implicira punu institucionalizaciju dohodka po osnovu svojine, centralni investicioni fondovi otvaraju širok prostor za birokratsku samovolju i etatičke deformacije cijelog privrednog, pa i društvenog razvitka, dok kreditno-bankarski mehanizam neminovno podrazumijeva inflaciono finansiranje novih investicija, pa je društveno prihvatljivi stepen inflacije, ozbiljno ograničenje u pogledu mjere u kojoj ovaj mehanizam može da posluži kao instrument mobilnosti. Kreditno finansiranje nebi generiralo infalzione impulse samo u onoj hipotetičkoj situaciji u kojoj bi krediti bili u načelu davani na bazi sredstava formiranih iz nacionalnog dohodka; takvo formiranje u jednoj decentralizovanoj privredi, nužno implicira odgovarajuće stimulanse i stoga bi se ovaj sistem u pogledu dohodka po osnovu svojine, poistovjetio s tržištem kapitala.

MOBILNOST INVESTICIONIH SREDSTAVA

Mehanizam finansiranja privrede u Federaciji Bosne i Hercegovine uobličen u Banku za obnovu i razvoj, razgrađen je prije više od dvije decenije, neki adekvatan alternativni mehanizam nije u međuvremenu izgrađen i nastao je poznati institucionalni vakuum, čije su posljedice također dobro poznate. Privreda je strukturno poremećena. Na makroekonomskom nivou hronično i sistematski osjećaju se posljedice brojnih uskih grla; to pored ostalog, umanjuje stabilnost privrede i povećava stopu inflacije, a uvozna zavisnost i zaduženost u inostranstvu, rastu brzim tempom iz godine u godinu¹.

Ako se tome želi stati na putu, usvajanje novih zakonskih rješenja su neminovnost za Bosnu i Hercegovinu. Pogotovu, zbog toga, što još uvijek nije izvršena potpuna

1 Stiglitz, J.: Kuda idu reforme, Finansing, br. 11-12/99, Novi Sad, 1999.

privatizacija u zemlji. Što, prema sadašnjim zakonima, u preduzećima s mješovitom svojinom (djelimično privatizirana) dohodak se ne utvrđuje po osnovu svojine i ako isti predviđaju učešće u raspodjeli ostvarene dobiti i što u njima upravljanje počiva u rukama većinskih vlasnika (države ili fizičkih lica), koji vođeni logikom svog ekonomskog interesa, upravljajući kapitalom, preovladavaju barijere što su ih u pogledu mobilnosti sadržavala dosadašnja zakonska rješenja. Novim zakonima (Zakon o privrednim društvima i dr.) treba popuniti prazninu u našem privrednom sistemu. To se ogleda u činjenici, da mali dioničari, ne svojom krivicom ostaju bez imovine koju su stekli kupovinom dionica. Navedeno se može otkloniti, na više načina; jedan od njih je da se imovina ne može otuđivati bez saglasnosti malih dioničara, da se ne mogu podizati krediti na osnovu hipoteke nad imovinom a da ta sredstav ne budu uložena kao investicija u preduzeću i sl.

Svjesni smo činjenice, da i na ovom polju postoje brojni problemi, pogotovu, ako većnski vlanik/vlasnici žele ulagati vlastita ili tuđa (krediti) sredstva u investicione projekte. Dali se ovakvi potezi smatraju dokapitalizacijom ili povećanjem vlastitog učešća u preduzeću. U privrednom sistemu, kao što je naš, u kojem još uvijek nisu razriješene mnogobrojne dileme, u kojem nema garancija makar i za približno uniformirane uslove, angažovanja pojedinih resursa u raznim aktivnostima, a to, pored ostalog znači, da ne postoji tendencija izjednačavanja graničnih efekata investicionih sredstava u alternativnim potrebama. Navedeno ka rezultat može da ima pravno šarenilo, u pogledu toga, kako se u pojedinim alternativama vrednuju pojedini resursi, a to je najbolja indikacija da u sistemu nije ugrađena tendencija kretanja u pravcu statički definisanog optimuma. Podrazumjeva se, da u odsustvu ovako definisane efikasnosti, ne može biti govora o sposobnosti sistema, da već po logici svoje strukture i načina funkcionisanja dostigne dinamički optimum.

Stoga, ako želimo ukazati na još neki nedostatak sadašnjih zakona koji regulišu privredni sistem u Bosni i Hercegovini, onda ćemo ukazati na to, da u njima nedostaju mehanizmi, koji bi generisali izvjesne ključne parametre alokacije na nivou privrede zemlje u cjelini. Ako bi došlo do usvajanja zakona na nivou Bosne i Hercegovine, i ako bi bile osigurane institucionalne mogućnosti njihovog prilagođavanja promjenama u privrednoj strukturi i u konstelacijama drugih ekonomskih faktora – preduzeća, neovisno o vlasničkoj strukturi, imala bi jasne orijentire u vezi s uslovima pod kojima valja ulaziti u različite aranžmane, a na nivou privrede u zemlji, bila bi osigurano uniformno vrednovanja resursa, uključujući i akumulaciju kao najvažniji među njima. U nedostatku navedenog, odnosno jasnih kriterija koji bi u vezi s vrednovanjem pojedinih resursa bili formirani na višim nivoima organizovanosti, decentralizovani privredni subjekti, mogli bi doći u situaciju, da zaključuju aranžmane iza kojih niko ne stoji (misli se na pravosudne i druge državne organe, koji su dužni da poštuju ugovor kao osnovnu ekonomsku instituciju).

Time je praktično naznačena i druga potencijalna teškoća u vezi s funkcionisanjem predloženog sistema. Riječ je o konfliktima interesa pojedinih lobija, kako u privredi tako i politici. Koji u nemogućnosti regulisanja ključnih parametara iz svoje interesne sfere, mogu procese uključivanja drugih preduzeća da uspore i tako bitno da smanje dinamičku efikasnost privrednog sistema u zemlji. Iz čega proističe, da je u Bosni i Hercegovini skoro sve prepušteno dogovorima malog broja „ključnih figura“, od čijeg sporazumijevanja zavisi poslovna aktivnos većeg broja privrednih subjekata. U odsustvu, dogovora, „manjine“ ipoutvrđenom postupku utvrđenih kompenzacija, ispadaju svi oni kod kojih makar i jedan subjekt, ostvaruje manje od oportunitetnog troška odgovarajućeg resursa.

Međutim, i kada se postigne dogovor, veoma često nastaju problemi kao rezultat nepostojanja unaprijed dogovorenog

mehanizama raspodjele neto-dobitka, kao rezultata svih ranije postignutih dogora. Te se u cilju, otklanjanja ovog nedostatka, u praksi najčešće utvrde parametri na „visikom nivou“, odnosno na nivou nosioca svih poslovnih aktivnosti.

U slučajevima, kada nisu utvrđeni parametri raspodjele neto – dobiti, odnosno uslova, pod kojima pojedina preduzeća mogu da uđu u zajednički poduhvat, dolazi do usporavanja odgovarajućih procesa i nemogućnost izvršenja određenih poslova u rokovima predviđenih ugovorima. Ako ovom dodamo i dva bitna elementa svakog posla – kvalitet u užem smislu i dinamiku izvršenja prihvaćenog posla – proizilazi da neki procesi mogu da produkuju efekte suboptimalnog kvaliteta.

Ono što najviše zabrinjava, jeste činjenica da u najvećem broju zajedničkih poduhvata imamo dominaciju jednih preduzeća nad drugima, naravno u zavisnosti od odnosa snaga s kojima su oni ušli u konkretni aranžman. Ovakvi postupci u nacionalnoj privredi, podsjećaju na neke procese u međunarodnim ekonomskim odnosima i koji su, upravo zbog sukoba interesa što nužno ne konvergira zadovoljavajućem rješenju, zanimljivom i sa stajališta rezultata dobijenih analizom odgovarajućih modela. Nepovoljni efekti po privredu Bosne i Hercegovine, koji su prisutni kao rezultat toga, što nekoliko preduzeća zahvaljujući političkoj podršci koju imaju od pojedinih stranaka ili jakih pojedinaca u njima, prisutni su i u pravcu kretanja investicionih sredstava. Naime, u svom postratnom periodu, prisutni su pravci koji prate smjer proizvodno – tehnoloških veza. Znači, da su pojedini poslovni subjekti zainteresirani da zahvaljujući svojim vezama, osiguraju ekspanziju svoje sirovinske osnove ili da obezbijede preradu onih dobara koji za njih predstavljaju gotove proizvode a za kojima postoji tražnja u zemlji. Manje je prisutan interes za investicijama koje trebaju da omoguće stvaranje potpuno novih proizvodnih kombinacija – novih proizvoda i novih tehnoloških rješenja za neke elemente postojećeg asortimana proizvoda.

Rješenja, koja bi doprinijela povećanju broja različitih proizvoda i povećanju zaposlenosti kao rezultat ulaganja u nove investicije, a u nedostatku ideja i težnji privatnog sektora, moraju nastati kao rezultat mjera ekonomske politike i sredstava koja će biti od strane države usmjerena u kapitalne objekte. U suprotnom, postojeći trendovi ulaganja u nova investiciona ulaganja imaju tendenciju konzerviranja postojeće tehnologije i strukture mogu dovesti do tehnološkog zaostatka privrede naše zemlje u odnosu na okruženje.

Da bi se to izbjeglo, dodatni tokovi mobilnosti novčanih sredstava su toliko neophodniji, jer postoji potreba snažnog koncentrisanja istih, za eliminisanje krupnih strukturnih disproporcija i ulaganja u proširenje materijalne osnove industrijskih preduzeća.

INVESTICIJE I VREDNOVANJE FAKTORA PROIZVODNJE

U ekonomskoj teoriji postoji veliki broj pristupa objašnjavanju pojma razvojni projekat, ali je sukus svih tih razmišljanja da se radi o određenom odricanju od potrošnje u sadašnjosti, da bi se mogla ostvariti korist u nekom budućem vremenu¹. Ako se investicijama, kojima se održava nepromijenjeni nivo materijalne proizvodnje, odnosno, gdje se u spajanju proizvodnih faktora postižu najveći ekonomski efekti, ne omoguće i stimuliraju prelijevanje akumulacije na punktove njene najefikasnije upotrebe, izostat će tendencija izjednačavanja granične efikasnosti uloženi sredstava. Uložena sredstva u raznim alternativama, davat će različite efekte, a faktička cijena investicionih sredstava može dovesti do deformacija u formiranju cijena upotrebe drugih, komplementarnih proizvodnih faktora, prije svega radne snage. Savremeni teoretičari i mikroanalitičari razvojnog procesa najviše pažnje posvećuju ponašanju preduzeća u investicionom procesu, a prije svega u profitabilnosti i uticaju investicija na ukupnu ekonomsku aktivnost, prvenstveno na njihovu

ključnu ulogu u procesu ekonomskog razvoja određenog geoprostora i širenju naučno-tehničkog progressa. Racionalna kompozicija finansiranja razvojnog projekta je determinisana cijenom kapitala, raspoloživošću kapitala, namjenom korištenja kapitala i očekivanom profitabilitetom investiranja. Traženje najpovoljnije kombinacije finansiranja ima prvenstveno za cilj optimalizaciju izabranih izvora finansiranja i kvantifikovanju obaveza koje iz njih proističu. Zajedničko im je da se vraćanje pozajmljenih sredstava i naknade za njihovo korištenje izvrši u određenom roku. Nedovoljna mobilnost investicionih sredstava i „... velika ovisnost o stranom kapitalu za finansiranje investicija...“² predstavljaju jedan od onih, sada već pomalo klasičnih, problema koji su u mnogo navrata i svestrano izučavani u našoj ekonomskoj teoriji i s kojima se, u ovom ili onom vidu, neprestano sukobljavala naša privredna praksa.

Mjesta na kojima se formira akumulacija ni u jednom sistemu ne koincidiraju s preduzećima, odnosno njihove zajedničke, ili čak individualno, najefikasnije upotrebe³. Stoga su neki mehanizmi prelijevanja ovih sredstava - sa mjesta gde se formiraju na mjesta gde treba da budu upotrijebljena - bili oduvijek neophodni svim privredama nezavisno od toga kakve su njihove strukturne, institucionalne ili neke druge karakteristike. Neophodnost mehanizma koji bi osigurao, izvjesno prelijevanje akumulacije između pojedinih segmenata u privrednom kompleksu predstavlja jednu od, možda ne tako brojnih, univerzalnih ekonomskih zakonitosti, a nesmetano strujanje investicionih sredstava kroz cijeli ekonomski sistem sigurno spada u ključne preduslove efikasnog funkcionisanja privrede kao cjeline.

Mehanizam dobijanja kredita od entiteskih

² Orhan Nikšić; Strukturni razlozi nemogućnosti bosanskohercegovačkog odgovora, Forum Bosne br. 47/09, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo 2009

³ Rajko Tomaš; Svjetska ekonomska kriza kao faktor produbljivanja opće krize u Bosni i Hercegovini, Međunarodni Forum Bosne br. 47/09, Sarajevo 2009

banaka za obnovu i razvoj, razgrađen je tako, da ta sredstva mogu dobiti preduzeća koja podržavaju pojedine političke stranke, a adekvatan alternativni mehanizam nije u međuvremenu izgrađen i nastao je poznati instituconalni vakuum, čije su posljedice također dobro poznate.

Privreda je strukturno poremećena, na makroekonomskom nivou hronično i sistematski osjećaju se posljedice brojnih uskih grla; to, pored ostalog, umanjuje stabilnost privrede i povećava nelikvidnost privrednih subjekata, a uvozna zavisnost i zaduženost kod Međunarodnog monetarnog fonda i drugih međunarodnih finansijskih institucija, raste brzim tempom iz godine u godinu. „Za uvozno-zavisnu zemlju, kao što je Bosna i Hercegovina, najefikasniji metod za ublažavanje posljedica globalne krize je povećanje proizvodnje, kojom se supstituiše uvoz i proizvodnja za izvoz. Strukturne promjene u privredi zahtijevaju mnogo vremena i velika ulaganja, tako da u ovom momentu ne možemo govoriti o mjerama za strukturna ulaganja u privrtedi.“⁴

Prva teskoća može da proistekne iz okolnosti da se procesi u privrednom sistemu Bosne i Hercegovine, koji uključuju i odgovarajuće prelijevanje investicionih sredstava, odvijaju na veoma širokom frontu. Stim, što se oni odvijaju pod uslovima koji su vrlo raznovrsni i koji u zavisnosti od brojnih neekonomskih faktora. Pri čemu u prvom redu do izražaja dolaze fiskalne i nefiskalne obaveze, koje zbog svog, visokog učešća u raspodjeli ostvarenog dohodka, onemogućavaju privrednim subjektima da iz vlastite dobiti finansiraju investicije u proširenje materijalne osnove. U privrednom sistemu Bosne i Hercegovine, kako je sada prisutno stanje, nema mehanizama koji bi garantovali makar i približno uniformne uslove angažovanja pojedinih resursa, kao temeljnog faktora za proizvodnju, u raznim aktivnostima, a to, pored ostalog, znači da ne postoji tendencija

⁴ Rajko Tomaš; Svjetska ekonomska kriza kao faktor produbljivanja opće krize u Bosni i Hercegovini, Međunarodni Forum Bosne br. 47/09, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo 2009

izjednačenja graničnih efekata investicionih sredstava u alternativnim upotrebama.

Procesi unapređenja privrednih aktivnosti, odvijaju se na velikom broju različitih nivoa, a u svakom konkretnom slučaju utvrđuju se uslovi pod kojima se angažuju pojedini resursi, kao faktori proizvodnje, nezavisno od toga šta se dešava u drugim dijelovima privrede. „Nažalost, Bosna i Hercegovina ima ozbiljne probleme u ostvarivanju koordinacije politika različitih nivoa vlasti i u konstituisanju ekonomskih funkcija države, po mjeri tržišta i potreba tržišnih učesnika“⁵. Usljed takvog stanja, vjerovatno je da može da dođe do pravog šarenila u pogledu toga, kako se u pojedinim alternativama vrednuju pojedini resursi, a to je najbolja indikacija da u sistem nije ugrađena tendencija kretanja u pravcu statički definisanog optimuma. Razumije se, da u odsustvu ovako uslovno definisane efikasnosti ne može biti govora o sposobnosti sistema da već po logici svoje strukture i načina funkcionisanja dostigne dinamički optimum, jer, „brzi ekonomski rast nije stvar aritmetike i ne događa se sam po sebi“⁶.

U sistemu kakav je koncipiran u važećem Zakonu o privrednim društvima u Federaciji Bosne i Hercegovine, nedostaju mehanizmi koji bi generirali izvjesne ključne parametre alokacije na nivou privrede kao cjeline. Ako bi takvi parametri postojali i ako bi bile osigurane institucionalne mogućnosti njihovog prilagođavanja promjenama, koje bi trebale da se dogode, tada bi privredni subjekti imali i vlastitih sredstava koja bi investirali.

U nedostatku jasnih kriterija koji bi u vezi s odnosom državnih institucija prema privrednim subjektima, može doći do poremećaja u privrednim procesima, što može imati nesagledive posljedice po privredni sistem zemlje.

Time je praktično naznačena i druga potencijalna teškoća u vezi s funkcionisanjem

postojećeg privrednog sistema. Riječ je o konfliktima interesa pojedinih subjekata koji, u nedostatku regulisanja ključnih parametara na višim nivoima organizovanosti, mogu procese prevazilaženja krize, da uspore i tako bitno da smanje dinamičku efikasnost sistema. Doista, ako su gotovo svi uslovi prepušteni privrednim subjektima, da sami traže izlaz iz krize, tesko je zamisliti put koji bi u opstem slučaju relativno brzo i bez teskoca vodio do oporavka privrede. Prije svega, u odsustvu jasno definisanih i po unaprijed poznatom postupku utvrđenih kompenzacija, iz klase svih potencijalno mogućih sporazuma ispadaju svi oni kod kojih makar i jedan subjekt ostvaruje efekte manje od oportunitetnog troška odgovarajućih resursa. No, nezavisno od ovog efekta, čak i u onim sporazumima i dogovorima kod kojih postoji jasan neto-dobitak za skup svih subjekata sporazumjevanja, odnosno dogovaranja, ne postoji nikakav objektivni mehanizam za raspodelu tog dobitka na pojedine subjekte. Takav kriterijum mogli bi da pruže samo gore pomenuti parametri koji se utvrđuju na nivou cijele privrede ili bar na nivou pojedinih privrednih sektora. Krajnji rezultat nepostojanja objektivnog mehanizma za utvrđivanje uslova pod kojima pojedini subjekti mogu da uđu u zajednički poduhvat jeste potencijalno usporavanje odgovarajućih procesa odlučivanja i nemogućnost pravovremenog donošenja važnih privrednih odluka. Kako kvalitet odluke ima dvije bitne dimenzije - kvalitet u užem smislu i brzinu donošenja - proizlazi da procesi odlučivanja u mehanizmu kakav se predviđa mogu da produkuju odluke suboptimalnog kvaliteta. Valja takođe dodati da velik broj raznih privrednih poduhvata i situacija, i pored sve raznovrsnosti, ima i mnoge zajedničke komponente. Sa stajališta troškova informacija, obrade podataka i odlučivanja neracionalno je da se dati, u osnovi isti problem rješava simultano i paralelno na mnogo različitih mjesta ako već postoje mogućnosti da se on - možda kvalitetnije i preciznije - riješi na jednom mjestu, pa da se rezultatima koriste svi

5 Rajko Tomaš;

6 Branko Horvat; Dinamičan ekonomski razvoj, Ekonomski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija, Beograd 2007

zainteresovani subjekti. Isto tako, ako se uslovi sporazumjevanja i dogovaranja prepuštaju u cjelosti nagodbi zainteresovanih subjekata, ne treba isključiti ni mogućnost dominacije jednih subjekata nad drugima, naravno u zavisnosti od odnosa snaga s kojima oni ulaze u konkretni aranžman. U ovim širim procesima odlučivanja, posebno u vezi s raspodjelom čistog ekonomskog efekta od zajedničkog poduhvata, mogu se formirati takve konfiguracije interesa i pregovaračkih pozicija pojedinih subjekata koje po svojoj analitičkoj strukturi podsjećaju na neke odnose u međunarodnoj razmjeni i koje su, upravo zbog sukoba interesa što nužno ne konvergira zadovoljavajućem rješenju, zanimljive i sa stajališta rezultata dobijenih analizom odgovarajućih modela.

Sljedeći potencijalni nepovoljni efekat privrednog sistema tiče se vjerovatnih pravaca kretanja investicionih sredstava u procesima sporazumjevanja i dogovaranja. Treba, naime, očekivati da će ti pravci ići za postojećim proizvodno-tehnološkim vezama: pojedini subjekti biće prvenstveno zainteresovani da kroz razne oblike organizovanja osiguraju ekspanziju svoje sirovinske osnove ili da obezbijede dalju preradu onih dobara koja za njih predstavljaju gotove proizvode. Stim u vezi, smatramo neophodnom, izradu investicionih programa. „Investicioni programi su temeljna pretpostavka rasta i razvoja svakog privrednog društva / preduzeća ponaosob, a time i razvoja ukupne nacionalne privrede. Privredni /gospodarski rast implicira utemeljenje (1) razvojne politike i (2) investicione politike, te njihovu (3) adekvatnu povezanost. Razvojna politika uključuje osmišljene mjere i aktivnosti za postizanje očekivanih / planiranih ciljeva privrednog i društvenog razvoja. Stoga investicione programe treba koncipirati kao instrumente ostvarivanja razvojne politike.“⁷ Manje će biti interesa za onim tokovima prelijevanja koji treba da omogućе stvaranje potpuno novih proizvodnih kombinacija - novih proizvoda, novih procesa i radikalno

novih tehnoloških rješenja za neke elemente postojećeg asortimana. Pravci mobilnosti koji bi pogodovali novim kombinacijama i novoj tehnologiji morat će vjerovatno da se razvijaju posebno i nezavisno od djelimično spontanijih procesa prisutnih kod privrednih subjekata.

U protivnom, sadašnja opterećenost privrede, mogla bi da ispolji izvjesnu tendenciju ka konzerviranju postojeće tehnologije i strukture. Dodatni tokovi mobilnosti utoliko su neophodniji što postoji potreba znatnog koncentrisanja znatnih finansijskih sredstava za eliminisanje krupnih strukturnih disproporcija i izgradnju velikih infrastrukturnih objekata; ta će potreba biti utoliko jača ukoliko se budemo manje orijentisali na finansiranje kreditima, značajnih objekata u privredi i van nje.

ALOKACIJA I VREDNOVANJE FAKTORA PROIZVODNJE

Iz analize mobilnosti faktora proizvodnje, slijede neki važni zaključci u pogledu vrednovanja pojedinih kategorija resursa⁸. Ako sistem u dovoljnoj mjeri ne omogući i ne stimulira prelijeravanje akumulacije na mjesta, njene najefikasnije upotrebe, izostat će tendencija lizjednačenja granične efikasnosti uloženi sredstava, ta će sredstva u raznim alternativama davati različita efekte, a faksička cijena njihove upotrebe bit će, prema tome, neujednačena.

Takav režim formiranja cijene upotrebe investicionih sredstava ne može a da ne produkuje odgovarajuće deformacije u formiranju cijena i upotrebe drugih, komplementarnih proizvodnih faktora, prije svega živog rada i prirodnih resursa. Integracija rada, resursa i kapitala uslov je budućeg uzajamnog razvoja sva tri faktora proizvodnje. „Vrednovanje prirodnih resursa kao input profitne ekonomije, osnovni je uvjet uspješnog poslovanja i primjerenog zarađivanja za sebe i društvo“⁹. Zaista, različita

7 Jozo Sović; Poslovno upravljanje, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Kiseljak 2008

8 Gregory/Stuart: Cornparative Economic Systems, Houghton Mifflin Company 1992,

9 Isto, str. 255

efikasnost upotrebe faktora proizvodnje na raznim mjestima, u ekonomskom sistemu stvara razlike u mogućnostima formiranja većih dohodaka, pa, prema tome, i u dohocima. U daljoj analizi bit će ispitane neke konkretne odredbe koje opredjeljuju način i mjeru vrednovanja faktora proizvodnje.

Dohodak je kategorija koja uvijek zavisi s jedne strane od rada i preduzetništva privrednog subjekta, a s druge strane od mnoštva egzogenih komponenti koje djeluju nezavisno od individualnih odluka i ponašanja i koje su, po pravilu, međusobno uslovljene. Zato je jedan od najznačajnijih stavova koji su čvrsto ugrađeni u težni poslovodnih odluka, onaj koji se odnosi na profit preduzeća. Time je učinjen pravi preokret u odnosu na široko prihvaćena i prilično ukorijenjena shvatanja u našoj teoriji i praksi koja su dohodak, kao »društveno priznato« veličinu u cjelosti pripisivala pojedinim preduzećima i koja su se, u krajnjoj liniji svodila na zagovaranje povećanja proizvodnje.

Kako je već naglašeno, neujednačeno vrednovanje neminovno će produkovati i odstupanja od optimalne alokacije i, stoga, nedovoljno efikasno korišćenje raspoloživog privrednog potencijala. Čemu posebno doprinosi „izostanak efikasnijih mjera na očuvanju makroekonomske stabilnosti...“¹⁰ Izuzetno značajan element vrednovanja poslovanja jednog preduzeća, jeste ostvareni profit, posebno onaj dio, koji je rezultat učešće u dobiti drugih preduzeća ostvarenom po osnovu ulaganja u ista.

Očigledno suočen s ozbiljnim dilemama vezanim, s jedne strane, za dosljedno uvažavanje principa racionalnog raspolaganja faktorima proizvodnje, i u vezi s tim, uspostavljanje granice marginalnih troškova, i, s druge strane, za potrebu da se faktori proizvodnje podstaknu na kretanje u pravcu najefikasnijih upotreba. Međutim, da bi se ovako zamišljeno kretanje faktora za proizvodnju moglo realizovati, neophodni

10 Anto Domazet; Konkurentnost poslovnog sektora i recesija u Bosni i Hercegovini, Forum Bosne br. 47/09, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo 2009

su i pozitivni finansijski rezultati poslovanja. Shodno tome, sagledat ćemo potrebu analiziranja finansijskih pokazatelja, aspekta njihovog značaja za privredne subjekte. „Podjela finansijskih pokazatelja može biti sa različitih aspekata, a najzastupljenija je podjela sa aspekta informacije koja se želi dobiti, odnosno cilja koji se želi postići stavljanjem u odnos određenih veličina“¹¹. Prema ovome kriterijumu pokazatelje možemo klasificirati kako slijedi:

- „pokazatelji likvidnosti – mjere sposobnosti preduzeća da podmiri svoje dospjele kratkoročne obaveze;
- Pokazatelji zaduženosti – mjere koliko se preduzeće finansira iz tuđih izvora sredstava;
- Pokazatelji aktivnosti – mjere kako efikasno preduzeće upotrebljava svoje resurse;
- Pokazatelji ekonomičnosti – mjere odnos prihoda i rashoda, tj. Pokazuju koliko se prihoda ostavi po jedinici rasoda;
- Pokazatelji profitaibilnosti – mjere povrat uloženog kapitala, što se smatra najvišom upravljačkom djelotvornošću; i
- Pokazatelji investiranja – mjere uspješnosti ulaganja u obične dionice“¹²

Postavlja se pitanje, da li se svestranom analizom, provedenom prema gore navedenom pokazateljima, može utvrditi poslovna sposobnost preduzeća i da li se na osnovu dobijenih rezultata mogu na zadovoljavajući način riješiti problemi eliminisanja neopravdanih troškova, odnosno problem efikasne alokacije resursa. Eliminisanje nepotrebnih troškova i stimuliranje finansijskih tokova kojima ce finansijski tokovi teći u pravcu efikasnih ekonomskih alternativa predstavljaju dva očigledno kontradiktorna zahtjeva, a njihova

11 Ninoslav Gregović; Racio pokazatelji finansijskog položaja preduzeća, Ekonomski izazovi br. 6, časopis Departmana za ekonomske nauke, Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2014

12 Žager, K., Mamić, Sačer, I., sever, S., Žager, I; Analiza finansijskih izvještaja – II prošireno izdanje, MASMEDIA Zagreb, Zagreb 2008

kontradiktornost proističe iz okolnosti da su preduzeća, kao osnovni elementi privrednih sistema i podsistema, ovlašćena da raspoložu ostvarenim profitom, dok je uloga državnih oragana da se obezbijedi poštivanje prava na vlasništvo i ugovore, kao dvije temeljne ekonomske institucije.

Mehanizam tržišnog poslovanja, može da produkuje kako rješenja koja daju veći ponder tekućem radu, tako i ishode kod kojih se veći značaj pridaje konkurentnosti na tržištu.

Kao što pokazuju gornja razmatranja, zbog izvjesne neodredenosti u raspodeli dobiti i prevelikog tereta koji je stavljen na na privredne subjekte, vrednovanje raznih kategorija privrednih resursa nije uniformno i sistem neće spontano težiti izjednačenju graničnih efekata faktora proizvodnje, alternativnim upotrebama. Standardna statička optimalnost nije zagarantovana. Nedostaju jednoobrazni univerzalni parametri odlučivanja koji bi važili za sistem kao cjelinu.

Taj je efekat dalje je pojačan činjenicom da su čak i cijene, ti parametri koje daje tržište kao objektivni mehanizam, dobrim dijelom postale predmet kalkulacija u korištenju faktora proizvodnje¹³.

Ovo je, svakako, vrijedna novina u poslovanju ali ona još uvek ne obezbjeđuje izjednačenje uslova privređivanja za sve tržišne subjekte. Od dva privredna subjekta, od kojih jedan ekspanziju obezbjeđuje egzogeno uslovljenim komponentama dohotka, a drugi iz redovnog, pod normalnim uslovima stečenog profita, u boljem položaju sigurno će biti onaj koji ostvaruje ekstra-profit i koji cijeli »normalni« dohodak može upotrijebiti za podmirenje obaveza po osnovu nabavke faktora proizvodnje.

PRIVATNA SVOJINA I ALOKACIJA FAKTORA PROIZVODNJE

Kudikamo. najznacaj'iji deo proizvodnog potencijala u našoj privredi nalazi se u privatnoj svojini, pa su razni oblici institucionalne zaštite ovog oblika svojine jedna od presudnih determinanti alokacije faktora proizvodnje.

Ako institucionalna rješenja nisu takva da garantuju efikasnu zaštitu i nesmetanu reprodukciju privatne svojine, sigurno je da privreda kao cjelina ne može osigurati nivo ekonomske racionalnosti koji bi bio konzistentan s fundamentalnim ciljevima bosanskohercegovačkog dugorocnog razvoja. U proteklom razdoblju privatna svojina, u cjelinj gledano, nije bila adekvatno zaštićena. To se ogleda prvenstveno u brzom nametanju fiskalnih i parafiskalnih obaveza, čiji je tempo u postratnom periodu, prevazilazio tempo rasta produktivnosti rada i koji su neuobicajeno brzo povećavali svoje učešće u nacionalnom dohotku i društvenom proizvodu. Takva kretanja uslovlila su gotovo spektakularno smanjenje onih komponenti društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka koje ostaju pod neposrednom državnom kontrolom a to je, pored ostalog, dovelo do snažnog povećanja učešća privatne srednje u finansiranju bruto-investicija. U krajnjoj liniji, to je produkovalo mijenjanje svojinskih odnosa u društvu - učešće nacionalnog bogatstva u privatnoj svojini raslo je na račun onog njegovog dijela koji se nalazi u društvenoj svojini.

Krajem osamdesetih godina dvadesetog vijeka, počelo se sa sistematskom izgradnjom institucionalnih rješenja čija je svrha u osnovi privatizacija društvene svojine¹⁴. Kroz cijeli zakonski akt, koji je, kako krajem osamdesetih godina prošlog vijeka, tako i Zakonom o privatizaciji preduzeća iz 1997. godine, provlači se kao crvena nit stav da svi građani Bosne i Hercegovine, treba da imaju jednak pristup u mogućnostima učešća

¹⁴ , Babić M.: Reforma preduzeća u BiH, EFS, Sarajevo, 2001.

¹³ Gams, A.: Neke misli o svojini i demokratiji, Ekonomija i demokratija, Zbornik, IDNCEI, Beograd, 1997.

u privatizaciji, tada već državne imovine. Postavlja se pitanje da li je i u konkretnim odredbama taj opšti duh zakona dosljedno sproveden. Jasno je da sadašnja faktička situacija nije zadovoljavajuća. Zaposlenje u javnom sektoru predstavlja za pojedinca jednu od najdragocjenijih prednosti, a u društvu kao cjelini jedan od najznačajnijih osnova socijalne polarizacije.

Sve dotle dok samo jedan dio građana ima tu prednost da se koristi javnim sredstvima za proizvodnju, a drugi je deo iz toga korišćenja isključen - jasno je da zaposlenje u preduzećima koja su u većinskom vlasništvu države ili u javnim službama, predstavlja krupnu društvenu povlasticu. Treba se samo podsjetiti da zaposleni u javnom sektoru pored plaća imaju i velik broj drugih prednosti, kao što su potpunije socijalno i zdravstveno osiguranje, pravo na topli obrok, naknada troškova dolaska i odlaska s posla i sl. Sve to ili veliki dio toga uskraćen je onima koji su zaposleni u privatnom sektoru, odnosno onih koji su registrovani kao nezaposleni, koji žive na selu i rade sredstvima u individualnoj svojini. U svakom slučaju, veći dio aktivnog stanovništva još uvijek je isključen iz prava na korištenje budžetskih sredstava.

Sa stajališta alokacije resursa ti su problemi veoma relevantni - upotreba raspoloživog privrednog potencijala bit će neefikasna ako bude ograničena na samo jedan deo građana i ako, prema tome, ostali građani budu isključeni nezavisno od svojih sposobnosti i radne discipline.

Sljedeća važna determinanta efikasnosti upotrebe privatne svojine jest način na koji su regulisana pitanja rizika i odgovornosti. Slabosti dosadašnjih institucionalnih rješenja ispoljavale su se prije svega kroz činjenicu da je sav rizik za individualno donesene odluke na nivou pojedinih radnih kolektiva u cjelosti padao na društvenu imovinu kojom su raspolagali¹⁵. Uzme li se

u obzir i činjenica da su procesi odlučivanja tu i tamo dobijali nedemokratsku dimenziju, jasno je da je izvjestan broj odluka bio donosen u uslovima koji se karakterišu izrazitom podvojenošću ovlašćenja, s jedne, i odgovornosti, s druge strane. Iz teorije organizacije dobro je poznato da razdvajanje ovlašćenja i odgovornosti ne može osigurati efikasno funkcionisanje poslovnih sistema.

Treba očekivati da će dalekosežne pozitivne posljedice imati oni dijelovi zakona u kojima se razrađuju razni oblici odgovornosti. Velik se broj vrlo raznorodnih elemenata iz ove materije u postojećem zakonu o privrednim društvima, postavlja na neracionalan način.

ZAKLJUČAK

Uključivanje naše privrede i društva u opšti tok globalnih promjena, a u integracione procese posebno, veliki je izazov i briga svih relevantnih faktora društvenog odlučivanja. Odluke koje se sada donose imaju dugoročne posljedice na našu privredu i društvo, pa zbog toga moraju biti svestrano pripremljene, društveno verifikovane i odgovorno sporovodene. To je vrlo težak zadatak jer proces tranzicije i talas globalizacije nose opasnost da ponište mnoge specifičnosti i autentične vrijednosti pojedinih društava i unifikuju globalno društvo po sistemu vrijednosti najmoćnije sile današnjice. U ekonomskom životu, kao osnovi globalizacije, pogotovo. Za male i nerazvijene zemlje jedini način da izbjegnju izolaciju a koliko-toliko sačuvaju svoju samobitnost, jeste da inteligentno i uporno koriste pozitivne a izbjegavaju i amortizuju negativne strane ovih procesa. O nekim ekonomskim pitanjima važnim za ovakav pristup govorili smo u ovom prilogu i konstatovali da mogućnosti nisu tako male kako na prvi pogled, kako iz današnje perspektive izgleda.

Pored adekvatnog institucionalnog rješavanja problema poslovanja privrednih društava, sa stanovišta alokacije resursa

2014

15 Ninoslav Gregović; Racio pokazatelji finansijskog položaja preduzeća, Ekonomski izazovi br. 6, časopis Departmana za ekonomske nauke Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru, Novi Pazar,

značajni su i pravci formiranja tržišnih struktura, a posebno eventualno javljanje elemenata monopola. Insistirajući na izgradnji mehanizma koji će riješiti problem mobilnosti i stvoriti različite mogućnosti pozicioniranja na tržištu, privrednim društvima date su i izvjesne mogućnosti za formiranje monopola. Da bi se to spriječilo, izmjenama zakona o privrednim društvima koje su toku, treba ugraditi barijere protiv monopola.

Alokacija resursa i zaštita privatne svojrne, kao jedna od njenih osnovnih komponenti, zavise ne samo od načina upotrebe postojećeg potencijala nego i od oblika i pravaca njegove ekspanzije. Radi se o osnivanju novih privrednih subjekata i njihovom uključivanju u ekonomski sistem. Do sada je na tom području bilo izvjesnih problema budući da osnivanje novih preduzeća, zbog neprimjerene administracije tokom registracije, nije u dovoljnoj mjeri institucionalizovano.

Zato će u većini slučajeva biti atraktivnije alternative koje podrazumjevaju zadržavanje sredstava pod sopstvenom kontrolom, bez obzira na to što bi opšti interes diktirao njihovu drukčiju upotrebu. Iz svega toga jasno slijedi da u našem sistemu, kako je definisan, pored ostalog, i postojećim zakonom o privrednim društvima, proces osnivanja novih preduzeća ne može da se temelji na postojećim uslovima osnivanja i vremenom koje od momenta predaje dokumenata, do dobijanja Rješenja o upisu u sudski registar privrednog društava, protekne dva mjeseca. Ti bi viši nivoi, rukovodeći se interesom privrede i zemlje u cjelini, pogotovu kada su osnivači novih preduzeća strani ulagači, trebali izvršiti reorganizaciju postojeće administracije i omučiti da svi poslovi oko osnivanja privrednog društva završi u roku od pet dana.

LITERATURA

[1] Anto Domazet; Konkurentnost poslovnog sektora i recesija u Bosni i Hercegovini, Forum Bosne br. 47/09,

Međunarodni forum Bosna, Sarajevo 2009,

[2] Babić M.: Reforma preduzeća u BiH, EFS, Sarajevo, 2001.

[3] Baumol, W.: On the Twentieth Century's Contribution to Economics, The Quarterly Journal of Economics, Februar 2000.

[4] Branko Horvat; Dinamičan ekonomski razvoj, Ekonomski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija, Beograd 2007

[5] Cascio, Wayne. Managing Human Resources. McGraw-Hill. New York, 1995.

[6] Gams, A.: Neke misli o svojini i demokratiji, Ekonomija i demokratija, Zbornik, IDNCEI, Beograd, 1997.

[7] Gregory/Stuart: Cornparative Economic Systems, Houghton Mifflin Company 1992,

[8] Hodžić K. (Re)privatizacija i globalizacija - ekonomska misao privatizacije, privatnog vlasništva i slobodnog tržišta u globalnoj privredi, Međunarodni forum Bosna br. 23/03, Sarajevo,

[9] Jozo Sović; Poslovno upravljanje, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, Kiseljak 2008

[10] Kaufmann, D., Siegelbaum, P: Privatization and Corruption in Transition Economies, The Journal of International Affairs, Jun, 1997.

[11] Maksimovic, S.: Marginalije o tranziciji, Ekonomija i demokratija, Zbornik, IDNCEI, Beograd, 1997.

[12] Nellis, J.: Time to Rethink Privatization in Transition and Development, Jun 1999. (izvod u Financing, br. 11-12, Novi Sad, 1999).

[13] Ninoslav Gregović; Racio pokazatelji finansijskog položaja preduzeća, Ekonomski izazovi br. 6, časopis Departmana za ekonomske nauke Internacionalnog univerziteta u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2014

[14] Orhan Nikšić; Strukturni razlozi nemogućnosti bosanskohercegovačkog odgovora, Forum Bosne br. 47/09,

- Međunarodni forum Bosna, Sarajevo
2009
- [15] Pečujlić, M.: Dva lica globalizacije,
Politika, 17 februar 2001, Beograd.
- [16] Peter F. Drucker: The Practice of
Management, New York, 1954
- [17] Rajko Tomaš; Svjetska ekonomska kriza
kao faktor produbljivanja opće krize
u Bosni i Hercegovini, Međunarodni
Forum Bosne br. 47/09, Sarajevo 2009
- [18] Roger Fajk: The Business of
Management, Art or Craft? Pengiun
Books, Great Britain 1961
- [19] Sloman, J.: Economics, Sec. ed, Prentice
Hall, London, 1995.
- [20] Stiglitz, J.: Kuda idu reforme, Finansing,
br. 11-12/99, Novi Sad, 1999.
- [21] Tanzi, V.: Transition and the Financing
br. 11-12/99, Novi Sad), 1999.
- [22] Thurow, I.: The Future of Capitalism, W.
Marrow Changing Role of Government,
Finance and Development, Jun 1999
- [23] Žager, K., Mamić, Sačer, I., sever, S.,
Žager, I; Analiza finansijskih izvještaja
– II MASMEDIA Zagreb, Zagreb
2008prošireno izdanje,